

ZAMONAVIY SO'ZLASHUV NUTQIDA SHAXSLARARO DISKURSNING JANRLARI

Anorbayeva F.A.¹*Annotatsiya:*

Ushbu maqolada tilshunoslikda diskurs tushunchasi qo'llanilishi, shakli, o'zbek tilshunoslari diskurs tushunchasi haqida qarashlari va tahlillari zamonaviy so'zlashuv nutqida shaxslararo diskursning janrlari haqida ma'lumotlar ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: diskurs tushunchasi, diskursning janrlari, so'zlashuv nutqi shakllari.

Tilshunoslikda diskurs tushunchasi juda muhim va keng qamrovli. U faqatgina alohida gaplar emas, gaplar zanjiri — ya'ni matn yoki muloqot shaklidagi til birliklarini o'rganishga qaratilgan. Tilshunoslikda diskurs nima? Diskurs — bu konkret ijtimoiy yoki kommunikativ kontekstdagi tilning qo'llanilishi. Bu degani, diskurs faqat grammatika yoki so'z ma'nosini emas, balki tilning qanday vaziyatda, kim tomonidan, nima maqsadda va qanday uslubda ishlatilishini ham o'rganadi. Asosiy jihatlari matn va nutqdan kengroq tushuncha — diskurs ichiga muloqot, kontekst, intonatsiya, ishoralar kabi elementlar kiradi. Kontekst bilan bog'liq — kim kimga nima demoqda, nima uchun demoqda, bu gaplar qanday ta'sir qiladi — bularning hammasi diskurs tahlilida muhim. Diskurs yozma va og'zaki shakllarda bo'ladi — darsdagi suhbat, siyosiy nutq, maqola, reklama matni, ijtimoiy tarmoqdagi post — bularning barchasi diskurs bo'lishi mumkin.

Misol uchun: O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi suhbat — pedagogik diskurs.

Siyosatchining nutqi — siyosiy diskurs

Diniy mavzudagi va'z — diniy diskurs bo'la oladi.

Tilshunoslikda diskurs tahlili — bu matn yoki muloqotning mazmuni, tuzilishi, maqsadi va kontekstini tahlil qilish usulidir. U gaplar qanday tuzilgan, ular orqali qanday g'oyalar uzatilmoqda, til vositalari qanday ishlatilgan degan savollarga javob beradi.

O'zbek tilshunosligida diskurs nazariyasi — bu tilning faqat grammatik qurilishini emas, balki uning amaliy qo'llanilishi, ma'no yaratish jarayoni, ijtimoiy va madaniy kontekstdagi nutq faoliyatini o'rganishga qaratilgan yo'nalishdir. Bu nazariya XX asrning oxirlaridan boshlab rivojlana boshlagan bo'lsa-da, keyingi yillarda ko'proq e'tibor qaratilmoqda. O'zbek tilshunosligida diskurs masalalari asosan quyidagi yo'nalishlarda o'rganilmoqda:

1. Nutq faoliyati va kontekst: Gapiruvchining kimligi, vaziyat, maqsad — bular diskursni shakllantiruvchi omillardan sanaladi. Masalan, rasmiy va norasmiy nutqdagi til vositalarining farqi.

2. Pragmatik yondashuv: Tilshunoslar diskursni kommunikatsion vazifaga ega nutqiy faoliyat deb ko'radi. Bu yerda so'zlovchi va tinglovchining niyatlari, taxminlari, madaniy xabardorligi tahlil qilinadi.

3. Janrlar bo'yicha diskurs tahlili: siyosiy diskurs (prezident nutqlari, siyosiy chiqishlar), pedagogik diskurs (o'qituvchi va o'quvchi nutqi), media diskursi (gazeta maqolalari, televideniya chiqishlari), diniy diskurs, badiiy diskurs (adabiy matnlar). O'zbek tilshunosligida diskurs nazariyasi bilan shug'ullangan ayrim olimlar: N. Mahmudov, S. Dadaboyev, Sh. Raxmatullayev — nutq va tilning amaliy qo'llanilishini tahlil qilgan. So'nggi yillarda magistr va doktorlik dissertatsiyalarida ham diskurs tahlili (ayniqsa, siyosiy va media diskurs) tez-tez uchrayapti.

Xulosa qilsak diskurs nazariyasi o'zbek tilshunosligida tilni ijtimoiy voqelik sifatida o'rganish, matnning chuqur ma'nosini, gapiruvchining niyatini, kontekstdagi o'rnini ochib berish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Bu nazariya lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik va hatto psixologik yondashuvlarni birlashtiradi.

Zamonaviy shaxslararo diskurs (yoki shaxslararo kommunikatsiya) turli janrlarni o'z ichiga oladi. Bu janrlar suhbatning maqsadiga, kontekstiga, ishtirokchilarga va kommunikatsiyaning shakliga qarab farqlanadi. Quyida zamonaviy shaxslararo diskursning asosiy janrlarini ko'rib chiqamiz.

1. Dialog: Ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasidagi o'zaro muloqot. Bu janrda savollar, javoblar va fikr almashish mavjud.

Misol: Oila a'zolari o'rtasidagi suhbat, ishda yoki do'stlar bilan muloqot.

2. Intervyu: Bitta shaxs boshqa bir kishidan ma'lumot olish maqsadida olib boradigan suhbat. Odatda bir tomon savol beradi, ikkinchi tomon esa javob beradi.

Misol: Jurnalist intervyusi, ish intervyusi.

¹ Anorbayeva Feruza Alisher qizi, Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

3. Debat: Biror masala yoki mavzu yuzasidan qarama-qarshi fikrlar almashadigan rasmiy yoki norasmiy diskurs. Bu janrda ishtirokchilar o'z fikrlarini ishonchli dalillar bilan asoslashga harakat qiladilar.

Misol: Politik debat, universitetda o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi muhokama.

4. Suhbat (konversatsiya): Oddiy, norasmiy muloqot, ko'pincha kundalik hayotda yuzaga keladi. Suhbatda ishtirokchilar bir-birlariga savollar berishadi, o'z fikrlarini ifodalaydilar va turli mavzularni muhokama qiladilar.

Misol: Do'stlar bilan kafe yoki restoranlarda o'tkaziladigan suhbat.

5. Persuaziv (qonundagi) kommunikatsiya: Biror kishining boshqa kishiga o'z fikrini, nuqtai nazarini yoki qarorini qabul qilishga undash maqsadida olib boriladigan diskurs. Bu janrda tazyiq va iltimoslar mavjud bo'lishi mumkin.

Misol: Reklama, siyosiy nutqlar, marketing kampaniyalari.

6. Skeptik diskurs: Tanqidiy va shubhali qarashlarga asoslangan suhbat. Bu janrda ishtirokchilar faktlarni tahlil qilish, fikrlarni tekshirish va mulohazalar chiqarish orqali bir-birlariga qarshi turadilar.

Misol: Ilmiy konferentsiyalar, tajriba natijalari haqida muhokama.

7. Kollegial (ishchi) diskurs: Ish joylarida bo'lib o'tadigan rasmiy va norasmiy suhbatlar. Bu janrda odamlar ko'pincha ish masalalari, jamoa yordami yoki maqsadlar haqida gaplashadilar.

Misol: Jamoaviy yig'ilishlar, ofisdagi suhbatlar, ish muhokamalari.

8. Intim suhbat: Shaxsiy yoki oilaviy hayotga oid, juda yaqin va maxfiy suhbatlar. Bu janrda odatda ishtirokchilarning hissiyotlari va his-tuyg'ulari o'rtoqlashiladi.

Misol: Juftliklar o'rtasidagi suhbat, yaqin do'stlar bilan boshdan kechirilgan muloqot.

9. Narrativ (hikoya) diskurs: Odatda biror voqea yoki hodisa haqida hikoya qilish maqsadida olib boriladigan muloqot. Ishtirokchilar bir-birlariga qandaydir voqealar yoki tajribalari haqida so'zlab beradilar.

Misol: Do'stlar o'rtasida bo'lib o'tgan voqealar haqida suhbat.

10. Ko'rsatuvli diskurs:

Ta'rif: Asosan fikr almashish va tafsilyalar berish uchun olib boriladigan muloqot. Ko'pincha maslahatlar, ko'rsatmalar va yordam so'rashni o'z ichiga oladi.

Misol: Pedagoglar va o'quvchilar o'rtasidagi suhbat, murabbiylar bilan sport mashg'ulotlari.

Zamonaviy shaxslararo diskursning janrlari turlicha bo'lib, ular o'zaro muloqotda turli maqsadlar, ehtiyojlar va kontekstlarga mos keladi. Har bir janr o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, til va muloqotning strukturasi, maqsadini va ishtirokchilarni ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1]. *Исаева Е.Д. Понятие дискурса в современной лингвистике*
//<http://vii.sfukras.ru/info/public/vii/book/ponyatie-diskursa-v-sovremennoylingvistike-2>

[2]. *Mamatov A.E. Zamonaviy lingvistika. Toshkent 2019.*

[3]. *Safarov Sh. Pragmalingvistika. Toshkent 2008.*

[4]. <https://journals.openedition.org/linx/pdf/1396>